

Recensioner

Leva fritt och leva väl: En studie i moral, mening och mänskliga rättigheter

Per Bauhn

Fri Tanke 2020. 288 s. ISBN 978-91-8913-980-0

I inledningen till sin bok *Leva fritt och leva väl* (2020) tecknar Per Bauhn en mindre smickrande bild av vår samtids offentliga politiska samtal. Dagens i hög grad polariserade politiska debatt präglas, enligt Bauhn, av moraliska påståenden och ställningstaganden, men grunden för dessa är sällan något bortom debattörernas egna känslor. Det råder således en generell avsaknad av genomtänkta argument, och tilliten till de egna känslorna blockerar ett mera sansat och rationellt politiskt samtal. Det blir viktigare att framställa den egna sidan som god, och den andra sidan som ond, än att faktiskt anstränga sig att formulera argument för sin sak. Resultatet blir en ökad polarisering, och en allt hätskare ton meningsmotståndare emellan.

Utifrån denna verklighetsbeskrivning framstår det som rimligt att, som Bauhn gör, hävda att vi ”behöver moraliska principer och inte bara löst tyckande”, och att vi ”behöver en diskussion om grunderna för sådana moraliska principer” (s. viii).¹ *Leva fritt och leva väl* är avsedd som ett bidrag till en sådan diskussion. Det är ett försök att visa hur noggrann filosofisk reflektion kan ge oss en grund för våra moraliska ställningstaganden, som i sin tur rationellt kan diskuteras och prövas med förnuftet snarare än av våra känslor. Ambitionen är alltså, så som jag förstår den, att presentera politisk filosofi för en bredare allmänhet, i förhoppningen att detta kan ge ett positivt bidrag till – och höja kvaliteten på – vårt offentliga politiska samtal.

Som titeln antyder är det frihet och välbefinnande som står i centrum för resonemangen i boken. Bauhn vill visa hur dessa två värden kan ”knytas samman i en moralfilosofisk teori, från vilken inte bara mänskliga rättigheter kan härledas, utan också en modell för ett gott och meningsfullt liv” (s. ix). I linje med denna beskrivning av målet med boken kan dess innehåll beskrivas som bestående av tre huvudsakliga delar.

1. Sidhänvisningarna i texten hänvisar, om inte annat anges, till Bauhns *Leva fritt och leva väl*.

Den första delen utgörs av kapitel 1 och 2, där frihet och välbefinnande diskuteras. Den andra delen utgörs av kapitel 3 och 4, där dessa två värden kombineras i en moralfilosofisk teori. Från denna teori härleds mänskliga rättigheter, vilka sedan utgör den grund utifrån vilken en rad olika politiska problem avhandlas. Slutligen utgörs den tredje delen av kapitel 5, där frågan om vad ett gott och meningsfullt liv är diskuteras utifrån samma teori.

Mina huvudsakliga kommentarer rör framför allt bokens andra del, vilken jag även uppfattar som den viktigaste. Men jag ska först i korthet beskriva den första delen. Denna del består som sagt av två kapitel, vigda åt frihet respektive välbefinnande. Båda kapitlen inleds med en förhållandevis innehållsrik idéhistorisk översikt, efter vilken några nedslag i den nutida filosofiska debatten följer. Det första kapitlet, det om frihet, inleds med en redogörelse för hur idéer om frihet återfinns som centrala element i flertalet viktiga historiska skeenden. Bauhn tar sitt avstamp i medeltiden och signeringen av Magna Carta, och behandlar därefter bland annat frihetstiden i Sverige, den franska revolutionen, den amerikanska självständighetsförklaringen, kampen mot slaveriet och kopplingen mellan frihet och demokrati, för att till slut nå fram till en diskussion om friheten som ett globalt (och inte enbart västligt) värde. Efter denna historiska genomgång diskuteras friheten som filosofiskt problem, och läsaren introduceras bland annat till de filosofiska diskussionerna om negativ och positiv frihet, den fria viljan och moraliskt ansvar.

Det andra kapitlet, det om välbefinnande, följer som sagt samma mönster. En skillnad är dock att den historiska översikten här inte behandlar historiska politiska skeenden, utan istället utgörs av ren filosofihistoria. Således börjar redogörelsen hos Aristoteles och hans uppfattning om lycka och dygd, för att sedan, via bland annat Epikuros, stoikerna och Montaigne, avslutas hos Bentham och Mill. Efter denna filosofihistoriska överblick övergår Bauhn till den mera nutida filosofiska debatten kring hur man bör förstå relationen mellan välbefinnande, lycka och önsketillfredsställelse. Framtidspartiskhet, upplevelsemaskiner och meningsfullhet är några av de saker som avhandlas.

Dessa två inledande kapitel är genomgående väl skrivna, och Bauhn lyckas på ett översiktligt och lättfattligt sätt presentera en mängd ämnen och idéer. Vissa ämnen avhandlas dock lite väl snabbt och problemens komplexa natur förmedlas inte riktigt tillfredsställande. Ett exempel är diskussionen om den fria viljans problem och moraliskt ansvar i kapitel

1, som inte medger en så hastig behandling som de här får. Av större intresse är dock att fokusera på de huvudsakliga slutsatserna av dessa två inledande kapitel, vilka kommer leda oss fram till bokens andra del.

Diskussionerna om frihet och välbefinnande i de två inledande kapitlen mynnar ut i en presentation av hur dessa två värden figurerar i Alan Gewirths etiska rationalism (se framför allt Gewirth 1978). Utifrån Gewirths teori bör vi förstå värdet av såväl frihet som välbefinnande utifrån deras roll som nödvändiga förutsättningar för framgångsrikt handlande. Handlande ska, enligt Gewirth och Bauhn, förstås som "allt frivilligt och avsiktligt beteende som syftar till att förverkliga något mål" (s. 94). Alla som har en sådan handlingsförmåga är agenter, och i en agents strävan att förverkliga något specifikt mål, vilket det än må vara, finns alltid en värdering av såväl målet som de nödvändiga medlen för målets förverkligande. En agent som strävar efter ett mål tillskriver målet ett positivt värde. Från detta följer det även logiskt, enligt Bauhn, att agenten tillskriver ett värde till "de *nödvändiga förutsättningarna* för målens förverkligande" (s. 95, kursivering i originalet). Tanken är alltså att det vore självmotsägande att betrakta denna typ av förutsättningar som nödvändiga för framgångsrikt handlande, tillskriva vissa mål ett positivt värde, men inte tillskriva dessa nödvändiga förutsättningar något värde. Därför måste dessa nödvändiga förutsättningar för framgångsrikt handlande, hävdar Bauhn, utgöra välbefinnande för en agent. Bland dessa förutsättningar som utgör välbefinnande återfinns bland annat liv och hälsa, utbildning och möjligheter till försörjning, samt en rad olika dygder.

Även friheten ska enligt denna teori bedömas utifrån samma perspektiv. Frihet är även det en nödvändig förutsättning för att en agent ska kunna handla framgångsrikt. Av skäl som inte förklaras närmare av Bauhn är dock inte frihet en del av en agents välbefinnande (vilket man annars kunde förvänta sig, givet att det påstås att de förmågor och villkor som är nödvändiga för framgångsrikt handlande är en del av agents välbefinnande), utan snarare en förutsättning "utöver" välbefinnande (s. 99). Frihet, både i den positiva och i den negativa bemärkelsen, är nödvändigt av det skälet att utan frihet skulle handlandet inte vara agentens *eget* handlande, utan snarare ett handlande som på något sätt är kontrollerat av någon annan. Bauhn drar därför slutsatsen att en agent som värdesätter förverkligandet av vissa mål även måste värdesätta både frihet och välbefinnande.

Detta för oss, som jag antydde ovan, vidare till bokens andra del, där

det i kapitel 3 förklaras hur detta agentperspektiv på frihetens och välbefinnandets roll kan ligga till grund för en teori om mänskliga rättigheter. Gewirths teori är rationalistisk i den meningen att ambitionen är att demonstrera den logiska nödvändigheten för alla agenter att acceptera vissa mänskliga rättigheter. Utifrån perspektivet hos en agent, som värdesätter vissa mål och de nödvändiga förutsättningarna för framgångsrik måluppfyllelse, vore det enligt Gewirth och Bauhn direkt självmotsägande att förneka dessa rättigheter.

Om det vore möjligt att utifrån en analys av agentperspektivet, helt utan några moraliska antaganden, demonstrera att det för alla agenter är logiskt nödvändigt att acceptera mänskliga rättigheter så vore det en remarkabel bedrift. Argumentet som är tänkt att etablera denna logiska nödvändighet, så som det sammanfattas av Bauhn, är följande:

Eftersom frihet och välbefinnande utgör nödvändigt goda ting för alla agenter, så kan ingen agent gå med på att berövas frihet och välbefinnande; alltså måste varje agent gentemot alla andra agenter hävda att hon har rättigheter till frihet och välbefinnande; och eftersom grunden för hennes rättighetsanspråk är just att hon är en agent, så måste varje agent också gå med på att alla andra agenter kan göra samma rättighetsanspråk; alltså måste varje agent gå med på att alla agenter har rättigheter till frihet och välbefinnande. (s. 111–12)

Det krävs inte någon längre tids filosofisk reflektion för att identifiera svaga delar i detta argument. Den del som framstår som allra mest suspekt är steget från det första påståendet till det andra: hur kan det från en agents intresse av frihet och välbefinnande etableras att hon gentemot andra måste hävda en *rättighet* till dessa förutsättningar för framgångsrikt handlande?

Bauhn besvarar denna fråga genom att hävda att en agent som betraktar frihet och välbefinnande som nödvändigt goda ting måste hävda att andra agenter *inte får* hindra henne från att erhålla dessa nödvändigt goda ting. Detta måste, enligt Bauhn, tolkas i ”starkast tänkbara mening, som att agenten *förbjuder* andra agenter att hindra henne från att ha frihet och välbefinnande”, vilket i sin tur är ”liktydigt med ett rättighetsanspråk” (s. 114, kursivering i originalet). Detta framstår dock inte som ett tillfredsställande svar, eftersom vi aldrig får veta *varför* vi måste göra en så stark tolkning av vad agenten hävdar gentemot andra. Det framstår dessutom som direkt orimligt att vi kan tillskriva ett sådant påstående till alla agenter. Även agenter som inte

tror att rättigheter existerar (exempelvis klassiska utilitarister) och agenter som inte tror att det existerar några objektivt giltiga moraliska anspråk överhuvudtaget (exempelvis misstagsteoretiker), kan värdesätta sina mål och föredra att andra inte hindrar dem från att förverkliga dessa mål. Men det är svårt att se hur det ligger någon som helst rimlighet i påståendet att det utifrån detta även är logiskt nödvändigt för dem att hävda några *rättigheter* till frihet och välbefinnande.

Denna typ av invändning mot Gewirths teori har framförts (men givetvis på ett betydligt mer utförligt vis än ovan) av en lång rad filosofer (se exempelvis Adams 1980, Brandt 1981, Hare 1984 och Narveson 1980), och den framstår som förödande för detta försök att demonstrera den logiska nödvändigheten hos mänskliga rättigheter.² Givet att detta problem är så centralt, är det både förvånande och nedslående att Bauhn inte ger det mer uppmärksamhet i boken. Inget i boken förmedlar till en mindre insatt läsare hur allvarligt detta problem är, och det görs ingen ansats att verkligen ge ett tillfredsställande svar på kritiken. Bauhn påpekar i inledningen av boken att han inte har försökt "förekomma varje tänkbar invändning" (s. xiii), och det är givetvis helt i sin ordning. Men att ge ett tillfredsställande svar på just *denna* invändning framstår som nödvändigt i en bok där de huvudsakliga argumenten är så fullständigt beroende av Gewirths teori. Utan ett försök till ett sådant svar ligger det nära till hands att betrakta teorin som hopplös. Det, i sin tur, kastar en skugga över all argumentation som tar denna teori som sin utgångspunkt.

Men även om detta problem hotar att undergräva det projekt som Bauhn åtagit sig i sin bok ska jag nu lämna det därhän. Om Gewirths argument mot all förmodan skulle kunna räddas, så leder det fram till slutsatsen att alla agenter måste acceptera en princip som kräver att de agerar i enlighet med alla agenter rättigheter. Detta är en princip som vi enligt Bauhn kan kalla för en princip om *mänskliga* rättigheter av det skälet att "alla människor i normalfallet är åtminstone presumtiva agenter, vilka genom handlande vill förverkliga sina olika mål" (s. 116). Men vad säger då denna teori om dem som inte är agenter? Denna fråga tas upp i kapitel 4, i en diskussion om agenter plikter gentemot icke-mänskliga djur och naturen. Eftersom det inte tycks råda någon logisk

2. För de som är intresserade av denna fråga kan det även vara värt att titta närmare på det meningsutbyte mellan Bauhn (1991a, 1991b) och Ohlsson (1990, 1991) som förekommer i tidigare nummer av denna tidskrift. Där försöker Bauhn besvara denna kritik. Svaret framstår dock inte som övertygande, och bidrar därmed föga till att försvara Gewirths teori.

motsägelse i att som agent hävda att man i egenskap av agent har rättigheter till frihet och välbefinnande, men att icke-agenter inte har det, tycks detta perspektiv inte kunna generera några direkta moraliska förpliktelser gentemot icke-agenter. I linje med detta hävdar Bauhn mycket riktigt att icke-agenter enbart spelar roll indirekt, i den meningen att hur vi agerar gentemot dem kan påverka hur vi beter oss mot agenter. Kanske finns det en risk att en djurplågare kommer att fördärva sin moraliska sensibilitet, och som en följd av detta agera omoraliskt gentemot mänskliga agenter. I sådana fall finns det moraliska skäl för att inte plåga icke-agenter, men dessa skäl har egentligen inget med icke-agenterna själva att göra, utan med agenteras rättigheter.³

Bauhn tycks alltså hävda att icke-mänskliga djur (givet att de inte är agenter) fullständigt saknar egen moralisk betydelse. Om detta är följderna av Bauhns version av Gewirths moralteori, så framstår det på egen hand som ett synnerligt starkt skäl att förkasta den. Men oavsett om man delar den ståndpunkten eller ej, så hade det varit önskvärt med en diskussion om vad Bauhn skulle säga om de människor som inte är agenter. Hänvisandet till "presumtiva" agenter kan tolkas som att det räcker med att ha potentialen för agentskap för att åtnjuta mänskliga rättigheter. Men även om det skulle vara möjligt att visa att det skulle vara själv motsägande för agenter att neka presumtiva agenter rättigheter (något som kan betvivlas, se diskussionen i Hill 1984), så kvarstår det faktum att det finns många människor som saknar potentialen för agentskap. Om den teori som Bauhn företräder implicerar att sådana människor helt saknar rättigheter – ja helt saknar moralisk betydelse i sig själva – så borde det ha klargjorts. Mänskliga rättigheter anses vanligtvis omfatta *alla* människor, och det framstår som ett olyckligt förbiseende att inte explicit adressera detta. Detta tycks inte minst vara motiverat med tanke på den tilltänkta läsekretsen, för vilka det troligtvis vore av intresse att bli tydligt informerade om denna typ av förhållandevis radikala implikationer av teorin.

I kapitel 3 och 4 avhandlas en rad ytterligare moraliska och politiska frågor utifrån antagandet att alla agenter har rättigheter till frihet och välbefinnande. Mänskliga rättigheter i Bauhns mening inkluderar inte bara skydd för den negativa friheten, utan kräver även en välfärdsstat som garanterar medborgarnas välbefinnande. Bauhn diskuterar även

3. Det bör dock här noteras att Gewirth själv kom fram till en annan slutsats angående icke-agenters rättigheter (se Gewirth 1978, s. 144–45) och att denna diskussion alltså rör vad som måste vara Bauhns egen version av Gewirths teori.

på ett engagerat vis bland annat straff och ansvarsutkrävande, räddningsplikten, skenande spårvagnar, institutionella skyldigheter, betydelsen av medborgarskap och vår rätt att prioritera våra närstående. Även om jag i många fall inte är övertygad om Bauhns resonemang så är de genomgående enkla att hänga med i, och de kan förhoppningsvis stimulera mindre filosofiskt skolade läsare till fortsatt filosofisk reflektion. Det är således inte omöjligt att boken på detta sätt kan leva upp till ambitionen att ge ett positivt bidrag till det offentliga politiska samtalet.

En avslutande anmärkning angående denna del av boken är dock att det på vissa håll är något oklart hur de resonemang som förs är grundade i agents rättigheter till frihet och välbefinnande. Låt mig ta diskussionen om straff i kapitel 3 som ett exempel. Bauhn företräder en retributivistisk position, enligt vilken en agent som bryter mot någon annans rättigheter ska straffas i proportion till sin förbrytelse. Det som avgör lämpligheten hos en viss bestraffning är inte dess positiva samhälleliga konsekvenser eller något liknande, utan istället hurvida den rättar till den obalans som har uppkommit som en följd av förbrytelsen. Således är livslångt frihetsberövande, helt utan möjlighet till tidsbegränsat straff, det lämpliga straffet för mord. Låg ålder kan inte heller det återopas för kortare straff, enligt Bauhn. Detta eftersom rättighetsförlusten för offret är opåverkad av förövarens ålder.

I detta fall klargörs det inte för läsaren hur denna stränga strafflära är grundad i Gewirths rättighetsteori. Baserat på vad som sägs i boken framstår det som minst lika rimligt, eller snarare rimligare, att utifrån denna teori om mänskliga rättigheter anamma en icke-retributivistisk position. Utifrån perspektivet hos en agent som vill bevara sina förutsättningar för framgångsrikt handlande skulle det kunna framstå som rationellt att föredra det straffrättsliga system som mest effektivt skyddar dessa förutsättningar. Om det då skulle råka vara fallet att ett system som är mera fokuserat på rehabilitering än på proportionella straff skulle vara mera effektivt i denna bemärkelse, ja då borde väl det vara det som agenten föredrar. Låg ålder skulle även det kunna vara av relevans i ett sådant system, givet att en alltför lång och hård bestraffning (även om den är proportionell) medför en ökad risk att unga personer fastnar i en kriminell livsstil.

Nu råkar det vara så att Gewirth själv företrädde idén att straff ska rätta till den obalans som orsakats av förbrytelsen (Gewirth 1978, s. 297). Men det spelar i sammanhanget mindre roll, då min invändning här snarare rör att man som läsare av Bauhns bok inte får någon förklaring

till varför denna rättighetsteori implicerar en sådan uppfattning om rättfärdigade straff. Det saknas helt enkelt flera steg i argumentationen, vilka det hade varit önskvärt att stava ut. I avsaknad av detta framstår resonemanget inte som ett helt lyckat exempel på den form av djupare filosofisk reflektion som boken är tänkt att främja.

Låt mig nu avslutningsvis säga något väldigt kort om bokens tredje del. I kapitel 5 diskuteras det goda livet och dess relation till moralen. Denna diskussion kretsar främst kring dygder och mening, återigen utifrån det agentperspektiv som genomsyrar boken. Då det gäller dygder argumenterar Bauhn, förhållandevis ingående och övertygande, för att ett antal centrala dygder – klokhet, måttfullhet och tapperhet – utgör en del av de förutsättningar som bidrar till vår förmåga till effektiv måluppfyllelse. Av detta skäl är de en del av vårt välbefinnande, och agents rättigheter inbegriper att inte bli hindrade att utveckla dessa dygder. Även dygden rättrådighet ska enligt Bauhn förstås som ett medel för effektivt handlande. Fast i detta fall är det inte som ett medel för att agenten mera effektivt ska kunna realisera sina egna mål, utan istället för att hon ska agera i enlighet med andra agents rättigheter till frihet och välbefinnande.

Detta är som sagt förhållandevis övertygande. Men de viktigaste frågorna återstår. En fråga är vilka mål vi bör eftersträva för att vi ska leva goda liv. En annan är hur moralen och rättvisan förhåller sig till det goda livet. Bauhn adresserar den första frågan som en fråga om vad som skapar mening i en persons liv. Men diskussionen handlar enbart om vad som krävs för att en agent ska *uppleva* sitt liv som meningsfullt och jag kan inte lokalisera något tydligt svar på frågan om Bauhn anser att sådan upplevd meningsfullhet är tillräckligt för ett gott liv eller ej. Då det gäller den andra frågan knyter Bauhn denna upplevda meningsfullhet till sin teori om agents rättigheter till frihet och välbefinnande på följande sätt:

För en agent som accepterar att frihet och välbefinnande utgör nödvändigt goda ting för alla agenter erbjuds många möjligheter till ett meningsfullt liv. För en sådan agent handlar *rättvisa* om att alla agenter ska tillerkännas effektiva rättigheter till frihet och välbefinnande. Följaktligen kan en agent också finna mening i att bidra till att människor som i nuläget saknar den frihet och det välbefinnande som de har rätt till erbjuds möjligheter att förbättra sina förutsättningar för framgångsrikt handlande. (s. 247, kursivering i originalet)

Det är givetvis korrekt att en agent *kan* finna mening på detta sätt. Men det framkommer inga som helst skäl för att agenter *bör* anamma dessa mål framför några andra, eller att ett liv som ägnas åt just dessa mål är bättre än ett som ägnas åt några andra. Då det centrala för Bauhn enbart är vad agenter *upplever* som meningsskapande, verkar det som att hans teori är precis lika förenlig med att agenter finner mening i att ägna sina liv åt att räkna grässtråna på en gräsmatta. Att teorin ger "en modell för ett gott och meningsfullt liv" (s. ix) måste alltså förstås som att den mycket riktigt ger en modell, men inte på något sätt rekommenderar den över andra modeller. Jag kan därför inte se att denna teori om mänskliga rättigheter lyckas etablera någon stark eller intressant koppling mellan det goda livet och ett liv i enlighet med moralen och rättvisans krav.

Emil Andersson

Litteratur

- Adams, E. M. 1980. "Gewirth on Reason and Morality". *The Review of Metaphysics* 33, nr 3, s. 579–92.
- Bauhn, Per. 1991a. "Alan Gewirths moralteori". *Filosofisk tidskrift*, nr 4, s. 9–15.
- Bauhn, Per. 1991b. "Visst lyckas Gewirth utan att fuska!". *Filosofisk tidskrift*, nr 4, s. 21–24.
- Brandt, R. B. 1981. "The Future of Ethics". *Noûs* 15, nr 1, s. 31–40.
- Gewirth, Alan. 1978. *Reason and Morality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hare, R. M. 1984. "Do Agents Have to be Moralists?". I *Gewirth's Ethical Rationalism*, red. Edward Regis Jr, s. 52–88. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hill, James F. 1984. "Are Marginal Agents 'Our Recipients'?". I *Gewirth's Ethical Rationalism*, red. Edward Regis Jr, s. 180–91. Chicago: The University of Chicago Press.
- Narveson, Jan. 1980. "Gewirth's Reason and Morality – A Study in the Hazards of Universalizability in Ethics". *Dialogue* 19, nr 4, s. 651–74.
- Ohlsson, Ragnar. 1990. "Recension: Per Bauhn, *Ethical Aspects of Political Terrorism: The Sacrificing of the Innocent*". *Filosofisk tidskrift*, nr 2, s. 42–46.
- Ohlsson, Ragnar. 1991. "Gewirths härledning". *Filosofisk tidskrift*, nr 4, s. 16–20.